

STALİN DÖNEMİ TÜRK-SOYİYET İLİŞKİLERİ

Çağatay BENHÜR*

ÖZET

Çalışmamızın konusu adından da anlaşılacağı gibi Stalin'in Sovyetler Birliğı iktidarında olduğı 1924-1953 yılları arasındaki Türk-Sovyet ilişkilerini ele almaktadır. İki ülke arasında gerçekleşen ilişkiler deyince; bunun içerisine hiç şüphesiz siyasi, kültürel, ekonomik vb. ilişkiler girmektedir. Bu denli geniş çerçeveli bir konunun kısa bir makalede incelenmesi mümkün olmayıp biz bu çalışmamızda iki ülke arasında gerçekleşmiş siyasi ilişkilere ana hatları ile göz atmaya çalışacağız.

ANAHTAR KELİMELEK

Stalin, Sovyet, Sovyetler Birliğı, SSCB, Rus,
Türk-Rus İlişkileri, II. Dünya Savaşı

THE RELATIONSHIPS BETWEEN TURKEY AND SOVIET UNION IN THE PERIOD OF STALIN

ABSTRACT

In this article, Turkey and Soviet relations between the years of 1924-1953, when Stalin was in power in Soviet Union, are dealt with. The relationship between the two countries calls doubtlessly political, cultural and economical relations to mind. Because it is impossible to scrutinize such kind of comprehensive subject matter, we will touch only political relations between countries.

KEY WORDS

Stalin, Soviet, Soviet Union, USSR, Russian,
Turkish-Russian Relation,, II. World War

Çalışmamızın konusunu teşkil eden Stalin Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri çok kapsamlı bir konu olduğundan burada tüm yönleri ile incelenmesi bir hayli zordur. 29 yıllık bir devreyi kapsayan ve içine bir dünya savaşı ile iyi-kötü pek çok ikili ilişkiyi alan Stalin döneminin biz bu çalışmada genel bir kronolojisini vermeye çalışacağız.

Çarlık Rusya'sında Bolşevik İhtilali başladığında Ruslar ve Türkler I. Dünya Savaşı'nda birbirlerine rakip olarak savaş halinde idiler. Çarlığın yıkılmasından sonra ise iki ülke ilişkilerinde gözle görülür bir değişiklik

* Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. e-mail: cag1974@yahoo.com

yaşanmıştır. 15 Aralık 1917'de imzalanan Brest-Litovsk¹ anlaşması ile de iki ülke arasındaki savaş hali ortadan kalkmıştır.

Bu tarihten Stalin'in başa geçtiği zamana kadar ki dönem için; Rusya'da yeni rejimin oturtulması, Türkiye'de ise Milli Mücadele ve ardından Cumhuriyet'in kurulması dönemleri diyebiliriz. Bu zaman dilimi içerisinde Türkiye öncelikli olarak I. Dünya Savaşı sonrası topraklarını işgal eden devletlerle uğraşmış, daha sonra da Cumhuriyet'in kurulma aşamasına geçilmiştir. Aynı zaman dilimi içerisinde Rusya'da ise Romanov Hanedanı iktidardan uzaklaştırılmış², Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği kurulmuş, çetin bir iç savaş dönemi ve ardından bazı ülkelerle muhtelif boyutlarda çatışmalar yaşanmıştır. Zorluklarla dolu bir dönem geçiren her iki ülke kısa süre içerisinde birbirleriyle irtibat kurmuş ve karşılıklı destek alış verişi başlamıştır. Çalışmamızın esas konusu olmadığından bu temasların Stalin dönemine kadar olanlarına burada değinmeyeceğiz, fakat tüm Türkiye-SSCB ilişkilerine temel teşkil eden 16 Mart 1921 tarihli³ Moskova'da imzalanan Türk-Sovyet dostluk antlaşmasını burada hatırlatmak istiyoruz. Bu antlaşma ile her iki ülke uzun yıllar karşılıklı ilişkilerin temel dayanağı olacak olan iskeleti kurmuş ve bu tarihten sonra pek çok konuda bu anlaşma baz alınmıştır. Bu anlaşma ile Sovyet Rusya Sevres Antlaşmasını reddetmiş, yeni Türkiye Devleti'nin Misak-ı Milli sınırlarını tanımış, aynı zamanda Türk-Sovyet sınırı kesin olarak belirlenmiştir⁴.

Konumuza dönecek olursak tarihin seyri içerisinde 24 Ocak 1924 tarihinde Lenin ölmüş⁵ ve Stalin dönemi başlamıştır. Onun başa geçtiği yıllardaki Sovyet dış politikasının en önemli önceliği batı ülkeleri ile siyasi ilişkiler kurmak ve Rusya'ya yönelik ittifaklar kurulmasını önlemek idi. Özellikle bir Fransız-Alman yakınlaşması ve Almanya'nın doğuya doğru genişlemesinden korkulmaktaydı.

Aynı dönemde Türkiye Lozan'da barışa kavuşmuş olmakla beraber hala Musul meselesi, Hatay sorunu ve nüfus mübadelesi gibi konularla uğraşıyordu⁶. Karşılıklı bu pozisyonlar adı geçen dönemde iki ülkenin birbirine yaklaşmasını

¹ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, C.III, TTK Yayınları, Ankara 1967, s.113.

² Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi**, TTK Yayınları, Ankara 1993, s.483.

³ Mehmet Gönlübol – Cem Sar, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)**, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1997, s.22.

⁴ Rıfat Uçarol, **Siyasi Tarih**, Filiz Kitabevi, İstanbul 1995, s.563.

⁵ **Ana Britannica**, "*Lenin*", C.XIV, İstanbul 1989, s.385.

⁶ Kamuran Gürün, "*17 Aralık 1925 Türk-Rus Antlaşması*", **Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992**, TTK Yayınları, Ankara 1999, s.183.

ve ilişkilerin artmasını sağlamıştır. Nihayetinde iki ülke arasında 17 Aralık 1925'te Paris'te "Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması" imzalanmıştır. Bu anlaşmanın en önemli kısmı; taraflardan herhangi birisi saldırıya uğradığı takdirde diğerinin tarafsız kalacağı maddesidir⁷. Bu anlaşma aynı zamanda her iki ülkenin de imzaladığı ilk saldırmazlık ve tarafsızlık anlaşmasıdır⁸. Daha sonra 9 Eylül 1926'da gerçekleştirilen bir protokol ile de her iki ülke hududu arazi üzerinde kesinleştirilmiştir⁹.

11 Mart 1927 tarihi ise iki devlet arasında Ankara'da Ticaret ve Seyrisefain Anlaşmasının imzalandığı tarihtir. Bu anlaşma ile iki ülke arasında bazı ticari düzenlemeler yapılmış, ticaret temsilcilikleri kısmen diplomatik hale getirilmiştir¹⁰.

Ülkeler arası ilişkilerde dünya dengeleri ve güncel politikalar daima belirleyici etkenlerin en başında gelmiştir. Bu yüzden Türk-Sovyet ilişkilerini değerlendirirken de bu perspektiften uzaklaşmamak doğru olacaktır. 27 Ağustos 1928'de saldırı savaşını yasaklayan Kellogg-Briand Paktı imzalanınca Türkiye ve Sovyetler Birliği'nde bu pakta katılmışlardır. Ardından Sovyetler Birliği'nin öncülüğünde paktın Doğu Avrupa ülkelerinde daha hızlı uygulanması için imzalanan Litvinof protokolüne (protokol tarihi 9 Şubat 1929) 1 Nisan 1929'da Türkiye de katılmıştır¹¹. Aynı yılın 17 Aralık tarihinde ise 1925'te imzalanan Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması Ankara'da yapılan bir protokol ile 2 yıllığına uzatılmıştır. 7 Mart 1931'de ise ek bir protokol daha imzalanarak yürürlüğe girmiştir¹². Adı geçen anlaşmanın hikayesi burada bitmemiş, 30 Ekim 1931'de yeni bir protokol ilavesi ile 5 yıllığına ve 7 Kasım 1935'de ise son defa olmak üzere 10 yıllığına uzatılmıştır¹³.

1930'ların en önemli gelişmelerinden birisi de Başbakan İsmet İnönü'nün gerçekleştirdiği Moskova ziyaretidir¹⁴. Bu ziyaret neticesinde SSCB'nin Türkiye'ye 8 milyon dolarlık kredi açması fikrinde mutabakata varılmış ve

⁷ İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, C.I, A.Ü.SBF Yayınları, Ankara 1989, s.271.

⁸ Kamuran Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri**, TTK Yayınları, Ankara 1991, s.117.

⁹ Aynı yer.

¹⁰ Gönlübol, **age.**, s.77.

¹¹ Uçarol, **a.g.e.**, s.565.

¹² Özden Zeynep Alantar, "*Türk Dış Politikasında Milletler Cemiyeti Dönemi*", **Türk Dış Politikasının Analizi**, Der Yayınları, İstanbul 1998, s.83-84.

¹³ Gürün, **a.g.e.**, s.126-127.

¹⁴ İsmet İnönü, **Hatıralar**, Haz. Sebahattin Selek, Bilgi Yayınevi, Ankara 1987, s.147.

yardımların gerçekleşmesine dair protokol de 21 Ocak 1934'de Ankara'da imzalanmıştır¹⁵.

1933 yılında İngiltere, Almanya, Fransa ve İtalya'nın dördü bir pakt anlaşması yapması pek çok Avrupa ülkesini (özellikle Balkan ülkelerini) rahatsız etmiş, bu devletler 3 Temmuz 1933'te Londra'da "Saldırının Tanımlanması" konusunda iki sözleşme imzalamışlardır. Bu sözleşmelere Türkiye ve Sovyetler Birliği de imza koymuşlardır¹⁶.

Yine aynı yıl bir önceki sene İsmet İnönü'nün Moskova'yı ziyaretine ve Cumhuriyetin kuruluşunun 10. yılına istinaden SSCB'den Mareşal Voroşilov başkanlığında bir heyet Türkiye'yi ziyaret etmiştir.

9 Şubat 1934 günü imzalanan Balkan Paktı öncesi Türk-Sovyet ilişkilerinde küçük çaplı da olsa bir soğukluk yaşanmıştır. Sovyetler Birliği dış politikası gereği (ki öncelikle Romanya ile olan sınır anlaşmazlıklarından dolayı) böyle bir paktın hayata geçirilmesini istememekteydi. Lakin gittikçe gerilen Avrupa siyaset sahnesinde Balkan Devletlerinin böyle bir pakta şiddetle ihtiyacı vardı. Nihayetinde karşılıklı görüşmeler sonucu Pakt imzalanmış¹⁷, Türkiye tarafından da Sovyetler Birliği'ne bir çekince mektubu verilerek Sovyetlerin endişeleri giderilmiştir.

Bu tarihten sonra yavaş yavaş Avrupa'da II. Dünya Savaşının ilk belirtileri ortaya çıkmaya başlamıştır. Özellikle Almanya'da Hitler'in iktidara gelmesi ve Versailles Anlaşmasının hükümlerine aykırı hareketlere başlaması, İtalya'nın Habeşistan'a karşı olan tutumu ve devletler arası ilişkiler yeni bir dünya savaşının Avrupa'nın kapısında olduğu izlenimini ortaya çıkartmaktadır. Bu dönemde Türkiye SSCB ile uyumlu ilişkisini devam ettirmiş idiyse de bazı hususlarda Sovyetler Birliğinden umduğu desteği görememiştir.

Değişen dünya dengeleri Türkiye'nin Lozan sonrası Boğazlar konusunda yeni adımlar atması gerekliliğini ortaya çıkartmıştır. Bu amaçla Türkiye'nin girişimleri ile boğazların geleceğini belirlemek amacıyla Montreux'de bir konferans düzenlenmiştir. Bu konferans öncesinde Türk ve Sovyet istekleri paralellik göstermekte iken, konferans süresince beliren yeni Sovyet istekleri iki ülke ilişkilerine bir takım soğuklukların girmesine neden olmuştur. Nihayetinde

¹⁵ Gönlübol, **a.g.e.**, s.110-111.

¹⁶ Gürün, **a.g.e.**, s.130-132.

¹⁷ İsmail Soysal, "*Balkan Paktı (1934-1941)*", **Ord. Prof. Yusuf Hikmet Bayur'a Armağan**, TTK Yayınları, Ankara 1985, s.157.

konferans SSCB'nin neredeyse bütün isteklerinin kabul edilmesi ile 20 Temmuz 1936'da sona ermiştir¹⁸.

Montreux sonrası önce Türkiye daha sonra da Sovyetler Birliği'nin teklifleri ile iki ülke yetkilileri bir araya gelerek bir nevi pakt kurmak için çeşitli müzakerelerde bulunmuşlarsa da her seferinde çeşitli nedenlerle anlaşma mümkün olmamıştır.

Akdeniz'in güvenliği için gerçekleştirilen ve 14 Eylül 1937'de imzalanan anlaşma ile karara bağlanan Nyon Konferansı'na¹⁹ Türkiye ve SSCB de katılmış ve imza koymuşlardır.

1938 yılı için Türk-Sovyet ilişkilerinde durgun bir yıl diyebiliriz. II. Dünya Savaşı başlamadan evvel genel olarak değerlendirecek olursak 30'lu yıllar boyunca Türkiye Avrupa'da gelişen politikayı gayet iyi takip etmiş, revizyonist ve antirevizyonist gruplarla ilişkilerinde dengeleri çok iyi korumuş, bunun neticesi olarak da 20'li ve 30'lu yıllardaki Türk-Sovyet ilişkilerinin ana formatı karşılıklı güven, her iki tarafı ilgilendiren sorunların çözümünde ortak bir dilin aranması şeklindedir ve bu durum her iki ülke açısından da yararlı olmuştur²⁰.

1 Eylül 1939'da Almanya'nın Polonya'ya saldırması ile II. Dünya Savaşı resmen başlamıştır²¹. Savaş öncesinde Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında Nisan 1939'da başlayan bir takım görüşmeler olmuş ve karşılıklı bir ittifak anlaşması düşünülmüştür. Görüşmeler esnasında her iki devlet gelişmekte olan Avrupa siyasi durumunu da takip etmekte idiler. Türkiye, İngiltere ve Fransa ile yakınlaşmakta iken Sovyetler Birliği daha çok Almanya'ya yakın bir tavır sergilemekte idi. 24 Ağustos'ta Rus-Alman Saldırmazlık Paktı'nın imzalandığı dünyaya duyurulmuş, ardından da 1 Eylül'de II.Dünya Savaşı başlamıştır. Bu zaman diliminde hala SSCB ile anlaşmaya çalışan Türkiye 5 Eylül günü SSCB Dışişleri Bakanı Molotov'dan Türk Büyükelçisi'ne değişen dünya şartlarında ilişkilerin daha başka bir tarzda ele alınması gerektiği cevabını almıştır. Buna rağmen taraflar arasında görüşmeler kesilmemiş ve 25 Eylül günü Dışişleri

¹⁸ **Montreux Boğazlar Konferansı Tutanaklar Belgeler**, Çev: S.L. Meray-O.Olcay, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları No: 390, Ankara 1976, s. 475.

¹⁹ Gürün, **a.g.e.**, s.174.

²⁰ Boris B. Potskveriya, "1920 ve 1930'lu Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri", **Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992**, TTK Yayınları, Ankara 1999, s.194-195.

²¹ Ahmet Şükrü Esmer – Oral Sander, "İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası", **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, Siyasal Kitabevi, Ankara 1996, s.140-141.

Bakanı Saraçoğlu Moskova'ya gitmiştir. Lakin görüşmeler esnasında Sovyetlerin Almanya ile imzaladıkları anlaşmanın da etkisiyle Alman isteklerini ve Türkiye'nin kabul edemeyeceği istekleri öne çıkarması nedeni ile görüşmelerden bir sonuç çıkmamıştır²².

Polonya'nın Almanya ve SSCB arasında taksimi, Almanya'nın 1940 Haziranında Fransa'ya girmesi, Finlandiya Savaşı derken II. Dünya Savaşı büyük bir hızla tüm Avrupa'ya yayılmakta idi. Her ne kadar Almanya ile aralarında bir sorun yokmuş gibi gözükse de Sovyetler Birliği Almanya'nın kendilerine saldırmasını beklemekte idi. Onlar da Almanya yoruluncaya kadar bir durgunluk politikası izlemeyi düşünmekte idiler. Bu süreç içerisinde SSCB Türkiye'ye karşı nispeten soğuk bir politika takip etmekle beraber, Türkiye'nin diğer devletlerle yakınlaşıp bir şekilde dünya savaşına dahil olacağından devamlı surette endişelenmiştir. Sovyetlerin soğuk tutumu karşısında Türkiye'de de kötü bir gidişatta bir Sovyet saldırısına maruz kalma beklentisi ortaya çıkmıştır. Bunu hisseden Sovyet yetkilileri 9 Mart 1941'de Türkiye'ye şu tebligatı yapmışlardır: "...Türkiye'nin, herhangi bir yabancı devlet tarafından tecavüze maruz ve topraklarını silahla müdafaaya mecbur kaldığı takdirde Sovyet Birliğinin de Türkiye'nin işbu müşkül vaziyetinden istifade ile kendisine tecavüz edeceğinden korktuğu anlaşılmaktadır. İşbu rivayetin Sovyetler Hükümetinin vaziyetine uymadığını ve bilakis şayet Türkiye herhangi bir yabancı devlet tarafından tecavüze uğrar ve mülki tamamlılığını silahla müdafaaya mecbur olursa, Sovyetlerle arada mevcut saldırmazlık paktına istinaden Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin tam bir anlayış ve bitarafılığına güvenebileceğini Başvekil ve Hariciye Komiseri namına beyana memurum"²³. Ne yazık ki beyanatın ve sonrasındaki birkaç başka açıklamanın içeriğinin zayıf ve uygulama alanının kısıtlı oluşu o dönemde Türkiye'nin Sovyetler Birliği hakkındaki endişelerini ortadan kaldırmaya yetmemiştir.

Savaş geliştikçe ülkeler de yeni stratejiler geliştirmekte idiler. Bu dönemde özellikle kurulmuş olan Alman-İtalyan-Japon paktına yaklaşan SSCB ile bu ülkeler zaman zaman aralarında Türkiye ve geleceği hakkında da planlar yapmakta idiler²⁴. Polonya, Finlandiya ve Baltık ülkelerinde işler istediği gibi giden SSCB, gün geçtikçe Türkiye'ye karşı olan tutumunu sertleştirmiş ve yavaş yavaş Montreux Anlaşmasının yeniden düzenlenmesini istemeye başlamıştır.

²² Gürün, **a.g.e.**, s.214.

²³ **a.g.e.**, s.222-223.

²⁴ **a.g.e.**, s. 229-238.

Tüm bu gelişmeler olurken nihayetinde beklenen olmuş ve Almanya 25 Haziran 1941 günü SSCB'ye savaş ilan etmiştir²⁵.

Savaş başlar başlamaz İngiltere ile SSCB bir anlaşma imzalamışlardır. Bu anlaşmanın gizli maddeleri olmasından ve toprakları üzerinde oyunlar oynanmasından endişe duyan Türk Hükümetini yatıştırmak için iki devlet Türkiye'ye bir güven notası vermişlerdir: "Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Hükümeti, Montreux sözleşmesine olan sadakatini teyid ile Boğazlar konusunda saldırgan bir niyet veya talebi bulunmadığı hususunda Türk hükümetini temin eder. URSS Hükümeti ve keza Birleşik Krallık Majesteleri Hükümeti, Türkiye Cumhuriyeti toprak bütünlüğüne titizlikle riayet etmeye hazırdır"²⁶.

Bu tarihten sonra başta İngiltere olmak üzere Sovyetler Birliği ve diğer müttefikler Türkiye'nin kendi yanlarında savaşa girmesi için dönem dönem çeşitli politikalar izlemişlerse de Türkiye savaş boyunca daima sıcak çatışmadan uzak durma yolunu tercih etmiştir. 1944 yılına gelindiğinde Almanya ve müttefiklerinin yenileceği artık anlaşılmaya başlamış ve savaş sonrası ortaya çıkacak dünya platformunda söz sahibi olabilmek ve milli çıkarlarını koruyabilmek amacıyla Türkiye 2 Ağustos 1944'te Almanya ile diplomatik ve ekonomik ilişkilerini kesmiştir²⁷. Türkiye aynı minval üzere Japonya ile olan ilişkilerini de 3 Ocak 1945'te kesecektir.

Savaşın sonları yaklaşırken savaş sonrası için yapılan görüşmeler hızlanmış ve İngiltere, SSCB ve ABD temsilcileri Yalta'da toplanmışlardır. 5-11 Şubat 1945 tarihinde gerçekleşen ve tarihe Yalta Konferansı adı ile geçen bu toplantıda savaş sonrası oluşturulacak nüfuz bölgeleri ve San Fransisco Konferansı'na hangi devletlerin davet edileceği kararlaştırılmıştır²⁸. Yalta Konferansı'nda alınan kararlar doğrultusunda savaş sonrası oluşumlardan uzak kalmak istemeyen Türkiye 23 Şubat 1945'te Japonya ve Almanya'ya savaş ilan etmiştir.

Savaş ilanı neticesinde San Fransisco Konferansı'na davet edilme hakkı kazanan Türkiye, 19 Mart 1945 günü Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov tarafından Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'e verilen bir notaya

²⁵ Liddel Hart, **II. Dünya Savaşı Tarihi**, C.I, Çev. Kerim Bağrıaçık, YKY Yayınları, İstanbul 2000, s.165.

²⁶ Gürün, **a.g.e.**, s.241.

²⁷ Osman Akandere, **Milli Şef Dönemi**, İz Yayıncılık, İstanbul 1998, s.307.

²⁸ Selim Deringil, **Denge Oyunu**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s.249.

oldukça şaşırmıştır. Bildiride özetle 17 Aralık 1925'ten beri yürürlükte olan Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın değişen dünya şartları neticesinde artık işlevini yitirdiğinden ve iyileştirilmesi gerektiğinden bahsedilmekte, ayrıca antlaşma süresi dolduktan sonra Sovyet Hükümeti tarafından uzatılmayıp feshedilmek istendiği açıklanmaktadır²⁹.

Bu bildiri eline geçtikten sonra Türk Hükümeti bir dizi çalışmalar yapmış ve iki ülke arasındaki ilişkileri geliştirmek amacı ile temaslara geçmiştir. Türkiye'nin isteği 1925 anlaşmasının yerini alacak ve günün şartlarını kapsayan yeni bir anlaşmadır. Bu hususların görüşülmesi amacı ile Büyükelçi Sarper ile Molotov 7 Haziran 1945'te Moskova'da bir araya gelmişlerdir. Yeni bir anlaşma umarak toplantıya giden Sarper, bunun yerine yeni bir sınır düzenlemesi, Kars ve Ardahan'ın Sovyetler Birliği'ne bırakılması, Montreux Anlaşmasının yeniden düzenlenmesi, Boğazlarda Sovyet üslerinin kurulması gibi Türkiye tarafından kabul edilemez tekliflerle karşılaşmıştır. SSCB yeni bir anlaşma için yaptığı tekliflerin kabul edilmesini istemektedir. Türkiye'de büyük şaşkınlık ve tepki ile karşılanan bu teklifler elbette ki Türk Hükümetince kabul edilemezdir ve bu SSCB Hükümetine derhal bildirilmiştir. 18 Haziran tarihinde ikinci kez bir araya gelen Molotov-Sarper ikilisi yine aynı konuları görüşmüşler, Sovyetler isteklerinde ısrarcı olunca bir anlaşma zemini olmadan toplantıyı bitirmişlerdir.

Sovyetler Birliği'nin II. Dünya Savaşı boyunca yürüttüğü Türkiye politikasına bakacak olursak, SSCB 1941'de savaşa dahil olana kadar Türkiye'nin de tarafsız kalmasını istemiş, ne zaman savaş Sovyet topraklarına sıçramış, o zaman SSCB Türkiye'nin Almanya ve müttefiklerine karşı fiili savaşa girmesini ister olmuştur. Bu durum Sovyetlerin Alman ordularını yenmeye başladığı tarihe kadar sürmüş, ufukta zafer ışığı belirdikten sonra SSCB Türkiye'nin tekrar tarafsız kalması yönünde bir politika izler hale gelmiştir³⁰.

17 Temmuz 1945'de toplanan Postdam Konferansının konusu yine savaş sonrası dünya düzeni ile ilgili idi³¹. Bu toplantı boyunca çeşitli oturumlarda Türk-Sovyet ilişkileri ele alınmış ve bizzat Stalin daha önce Molotov'un Sarper'e yaptığı teklifleri dünya kamuoyuna daha doğru bir deyişle savaşın galibi devletlerin görüşüne sunmuştur. Konferans sonunda 3 Hükümet (İngiltere,

²⁹ Gürün, **a.g.e.**, s.276.

³⁰ **a.g.e.**, s. 237.

³¹ Deringil, **a.g.e.**, s.253.

ABD ve SSCB) Boğazlarla ilgili olan Montreux'de imzalanmış sözleşmenin, günün şartlarına uymadığından değiştirilmesi gerektiğini kabul etmişlerdir. Müteakip adım olarak, üç Hükümetten her biri ile Türkiye arasında bu meselenin doğrudan görüşme konusu yapılması uygun görülmüştür³².

2 Ağustos 1945'te bu şekilde sona eren Postdam Konferansı'nın ardından İngiltere ve ABD Hükümetleri sorunların diyalog yolu ile çözülmesi hususunda birtakım çalışmalar yapmış ve gerek Türk ve gerekse Sovyet hükümetlerine çeşitli taslaklar sunmuşlardır. Fakat SSCB taleplerinden, Türkiye ise bu talepleri reddetmekten taviz vermemişlerdir.

8 Ağustos 1946 yılına gelindiğinde ise, Sovyetler Birliği Türk dışişlerine Boğazlar konusunda bir nota vermiştir³³:

- 1-Boğazlar bütün memleketlerin ticaret gemilerine daima açık olmalıdır.
- 2-Boğazlar Karadeniz devletlerinin harp gemilerine daima açık olmalıdır.
- 3-Karadeniz'de sahili bulunmayan devletlerin harp gemilerinin Boğazlardan geçmesi, özel şekilde öngörülen haller hariç, yasaklanmalıdır.
- 4-Boğazlar rejiminin tespiti Türkiye ile diğer Karadeniz Devletlerinin salahiyyetinde olmalıdır.
- 5-Bu rejimin uygulanmasını ve Boğazların savunulmasını Türkiye ile Rusya ortaklaşa yürütmelidirler.

Bir nüshası da ABD ve İngiltere'ye yollanan bu notadaki isteklerin Türkiye tarafından kabulü elbette ki mümkün değil idi. Bu tarihten sonra iki ülke arasındaki ilişkiler bir hayli gerilmiş, 1946 sonlarına doğru SSCB Bulgaristan ve Kafkasya'ya, Türkiye'de Pasinler civarına askeri yığınaklar yapmaya başlamışlardır. Bu nota sayesinde Amerika'nın Türkiye'nin jeopolitik konumuna vermeye başladığı önem de artmıştır³⁴.

24 Eylül 1946 tarihindeki Sovyet notasında da bir öncekindeki görüş ve istekler yinelenmiş, fakat tabii ki Türkiye tarafından itibar görmemiştir.

³² Gürün, a.g.e., s.298.

³³ a.g.e., s. 305.

³⁴ Mensur Akgün, "Geçmişten Günümüze Türkiye ile Rusya Arasında Görünmez Bağlar: Boğazlar", **Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya Politik, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003, s.72-73.

25 Ekim 1946'da İngiltere Ortadoğu'nun savunulması için yeni bir plan yaptığını açıklamıştır³⁵. Bu plana Türkiye'nin de dahil olmak istemesi SSCB'de büyük tepki ve memnuniyetsizlikle karşılanmıştır. Gerilen siyasi ilişkiler başka platformlarda da kendisini göstermiş ve 11 Aralık 1946'da Türkiye'de bazı sosyalist gazete ve dergiler kapatılmıştır³⁶.

Bu arada 3 Mart 1947'de Truman Doktrini açıklanmış bu doktrin kapsamına Türkiye'nin de girdiği belirtilmiştir. 1948 tarihli Marshall Planı'nda da Türkiye yerini almıştır. 11 Mart 1947 tarihinde IMF'e giren Türkiye görüldüğü üzere batı ile ilişkilerini hızlı bir şekilde geliştirmeye başlamıştır. Bunda hiç şüphesiz hissedilen Sovyet tehdidinin de büyük rolü vardır.

8 Ağustos 1949'da Türkiye Avrupa Konseyi'ne kabul edilmiş, 23 Eylül 1949'da SSCB'nin Atom Bombasına sahip olduğunu açıklamasından sonra ise başta ABD olmak üzere tüm batı dünyası SSCB'nin sınır komşusu Türkiye'ye ve onun jeopolitiğine daha fazla önem vermeye başlamışlardır³⁷.

25 Temmuz 1950'de Kore Savaşı başlamıştır. 25 Temmuz'da Kore'ye asker gönderme kararı alan Türk hükümetinin bu kararı Sovyetler Birliği tarafından hiç beğenilmemiş ve Sovyet basınında geniş tepkiyle karşılanmıştır. Misilleme olarak Bulgaristan 11 Ağustos'ta 250 bin Türk'ü dışarı atabileceğini açıklamıştır³⁸.

17 Ekim 1951 tarihinde Türkiye NATO'ya girmiştir³⁹. Türkiye'nin NATO'ya girişini hiç beğenmeyen SSCB, 3 Kasım tarihinde Büyükelçileri Lavriçev vasıtasıyla Türk Dışişlerine bir nota vermiş ve NATO'ya girmek suretiyle Türkiye'nin arazisini NATO'nun saldırgan emellerine tahsis ettiğini belirtmiştir. Bu nota içeriğinden de anlaşılacağı gibi gizli bir tehdit de içermektedir.

SSCB aynı minval üzere başka bir notayı da 30 Kasım 1951 tarihinde vermiş ve üstü kapalı tehditlerine devam etmiştir⁴⁰. 1952 yılının önemli gelişmesi olarak ise Türkiye'nin NATO'ya girişinin Şubat 1952'de Türkiye

³⁵ Feroz Ahmad – Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1976, s.26.

³⁶ a.g.e., s.28.

³⁷ a.g.e., s.56.

³⁸ a.g.e., s.74.

³⁹ Yusuf Sarımay, "Türkiye'nin NATO'ya Giriş'i", **Türkler**, C.XVI, Ankara 2002, s.923.

⁴⁰ Gürün, a.g.e., s.309.

Büyük Millet Meclisi tarafından onaylanması sonrası Sovyet basınının başlattığı Türkiye aleyhtarını yayın savaşını gösterebiliriz. Olaylar bu şekilde devam ederken Stalin 5 Mart 1953'te ölmüş⁴¹ ve bizim çalışmamızın zaman aralığını oluşturan dönem sona ermiştir.

Kısaca özetlememiz gerekir ise; her iki ülkenin de kuruluş yıllarının birbirine yakın olması ve bu aşamada karşıt başka güçlerle mücadele etmeleri nedeniyle Türk-Sovyet ilişkileri 1917'de dostane bir şekilde başlamıştır. 1920'ler boyunca sürekli ilerleyen ve yükselen bu ilişkiler özellikle Sovyetler Birliği'nin iç sorunlarını tamamen aştığı ve global bir güç olma politikasına başlayacağı 1935'e kadar aynı şekilde devam etmiştir. 1935 sonrası Sovyetler Birliği dünyada kendi etki alanını genişletme ve ideolojisini yayma politikasını benimsemiştir. SSCB'nin tam faaliyet alanını belirlediği yıllarda II. Dünya Savaşı başlamış, savaşın getirdiği şartlarda SSCB Türkiye'ye yine yakınlık göstermiştir. Savaşın SSCB lehine biteceği anlaşıldıktan sonra ise Türk-Sovyet ilişkilerinde soğuma başlayacaktır. Bunun nedeni de SSCB'nin artık Türkiye'nin yardımına ihtiyacı kalmadığını düşünmesi ve Türkiye'yi savaş sonrası kurulacak dünya düzeninden dışlamak istemesidir.

Tüm bunların üzerine SSCB Türkiye'den Kars ve Ardahan'ı istemiş, boğazlarda kendisine üs kurulmasını talep etmiştir. Bu talepler Türkiye tarafından kesin bir dille reddedilmiş ve bu tarihten sonra da Türk-Sovyet ilişkilerinde ciddi soğukluklar yaşanmıştır. Sovyetler Birliği'nin soğuk ve zaman zaman tehditkar hale gelen politikası, Türkiye'yi endişelendirmiş ve II. Dünya Savaşı sonrası Türkiye batı ile olan ilişkilerine yeni bir yön vererek ilişkilerin hızla geliştirilmesi politikasını izlemiştir.

İki ülke arasındaki politik gelişmeler sosyal ve ekonomik hayata da yansımış, iki ülke basınlarında birbirini eleştiren yazılar çıkmaya başlamış, ticaret hacmi ise gerilemiştir. Stalin döneminin ekonomik, kültürel, ticari ve sosyal ilişkileri bir başka çalışmanın konusu olacak kadar ilginç ve renklidir.

⁴¹ Georg von Rauch – Gustav Hilger, **Lenin-Stalin**, Serie İstoriçeski Silueti, Rostov Na Don 1998, s.296.

KAYNAKLAR

- AHMAD, Feroz-
AHMAD, Bedia Turgay, **Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1976.
- AKANDERE, Osman, **Milli Şef Dönemi**, İz Yayıncılık, İstanbul 1998.
- AKGÜN, Mensur, *“Geçmişten Günümüze Türkiye ile Rusya Arasında Görünmez Bağlar: Boğazlar”*, **Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya Politik, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003.
- ALANTAR, Özden Zeynep, *Türk Dış Politikasında Milletler Cemiyeti Dönemi*, **Türk Dış Politikasının Analizi**, Der Yayınları, İstanbul 1998.
- ANA BRITANNICA, *“Lenin”*, C.XIV, İstanbul 1989.
- BAYUR, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılabı Tarihi**, C.III, TTK Yayınları, Ankara 1967.
- DERİNGİL, Selim, **Denge Oyunu**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.
- ESMER, Ahmet Şükrü-
SANDER, Oral, *“İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası”*, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, Siyasal Kitabevi, Ankara 1996.
- GÖNLÜBOL, Mehmet-
SAR, Cem, **Atatürk ve Türkiye’nin Dış Politikası (1919-1938)**, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1997.
- GÜRÜN, Kamuran, *17 Aralık 1925 Türk-Rus Anlaşması*, **Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992**, TTK Yayınları, Ankara 1999.

- GÜRÜN, Kamuran, **Türk-Sovyet İlişkileri**, TTK Yayınları, Ankara 1991.
- HART, Liddel, **II. Dünya Savaşı Tarihi**, C.I, Çev. Kerim Bağrıaçık, YKY Yayınları, İstanbul 2000.
- İNÖNÜ, İsmet, **Hatıralar**, Haz. Sebahattin Selek, Bilgi Yayınevi, Ankara 1987.
- KURAT, Akdes Nimet, **Rusya Tarihi**, TTK Yayınları, Ankara 1993.
- MONTREUX BOĞAZLAR
KONFERANSI TUTANAKLAR
VE BELGELER, Çevirenler: S.L. Meray-O.Olcay, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları No: 390, Ankara 1976.
- POTSKVERIYA, Boris B., 1920 ve 1930'lu Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri, **Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992**, TTK Yayınları, Ankara 1999.
- RAUCH, Georg von-
HILGER, Gustav, **Lenin-Stalin**, Serie İstoriçeski Siluetı, Rostov Na Don 1998.
- SARINAY, Yusuf, *Türkiye'nin NATO'ya Girişi*, **Türkler**, C.XVI, Ankara 2002.
- SOYSAL, İsmail, *Balkan Paktı (1934-1941)*, **Ord. Prof. Yusuf Hikmet Bayur'a Armağan**, TTK Yayınları, Ankara 1985.
- SOYSAL, İsmail, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, C.I, A.Ü.SBF Yayınları, Ankara 1989
- UÇAROL, Rıfat, **Siyasi Tarih**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1995.